

Grajczár István–Tóth András

Válság és változás: utak a jobboldali radikalizmushoz

Az előadásunkat megalapozó SIREN EU5-ös kutatás során 2001 és 2004 között azt vizsgáltuk, hogy a kilencvenes években és az új évezred elején az európai szociális modell foglalkoztatási és szociális biztonságának megroppanása és a magyar rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi válság összefüggésben állt-e a szélsőséges radikális jobboldali populista nézetekhez való vonzódás kialakulásában fontos szerepet játszó xenofób, nacionalista és rasszista attitűdök megerősödésével, s ennek nyomán a szélsőjobboldali és radikális jobboldali populista üzenetek iránti fogékonyság növekedésével a munkavállalók körében? A szociálpszichológiai kutatások eredményeire építve azt vizsgáltuk, hogy a radikálisan megváltozott munkafeltételek egyéni percepciója milyen pszichológiai folyamatokat generál a munkavállalók körében, s ezen a munkahelyi identifikációhoz, illetve a kollektív relatív deprivációhoz köthető pszichológiai folyamatok miként hatnak azokra az attitűdökre, amelyek fogékonnyá tehetik őket a szélsőjobboldali, vagy radikális jobboldali populista üzenetekre.

A kutatás során úgy találtuk, hogy a munka világában bekövetkezett változásokra adott reakcióként kialakul és/vagy felerősödik egy sajátos jellegzetességgel bíró „attitűdinális potenciál”. A szélsőséges nézetekhez köthető attitűdök jelzik a társadalomban az anómia elterjedését, a korábbi munkaértékrend megroppanását, a demokráciába vetett hit kiüresedését, a politikából és a demokratikus intézményrendszerből való kiábrándulást, a munkaerőpiaci bizonytalanságból fakadó erőteljes bűnbakkeresést, a másságtól, a változásoktól való félelmeket, az out-group elutasítását, vagy az in-group erősítésének igényét. Ezen attitűdök jelenléte rávilágított a kollektív relatív depriváció elterjedésére és a szolidaritás, illetve a munkahelyi integráció és identifikáció hiányának problematikájára, vagy az új rasszizmus jelenségére, amely a meritokratikus attitűd segítségével a társadalom hierarchikus felépítményének igazságosságát legitimálja. A kialakuló attitűdinális potenciál az, amely megteremti a „piacot” a szélsőjobboldali üzenetekkel házaló pártok és politikusok számára. Ez a kialakuló attitűdinális prediszpozíció magyarázhatja meg a radikális társadalmi-gazdasági változások és válságok időszakában a tömeges szavazatvándorlást a szélsőjobboldalra, amikor a változások érzékelése nyomán felerősödő bizonytalanság és

félelem érzése egybeesik egy az attitűdökre reagáló hívószavakkal operáló karizmatikus személy politikai színpadra lépésével.

Az említetteken túl és azokat alátámasztva a kutatás további fontos eredménye az, hogy a társadalmi-gazdasági változások nyertesei és vesztesei egyaránt vonzódnak a szélsőjobboldalhoz, még ha eltérő okok és attitűdök jelenléte következtében is. A nyertes/vesztes pozicionáláshoz, vagyis a változások eltérő percepcióihoz eltérő reakciók, eltérő dominanciájú attitűd-halmazok kapcsolódnak. A kutatási eredmények szerint a vesztesek körében a depriváció, a lázadás és a bűnbakkeresés, míg a nyertesek esetében az identitás erősítés, a nacionalizmus és a szociális dominancia iránti igény a meghatározó folyamatok és attitűdök, míg a tekintélyelvűség mindkét utat járókra jellemző, illetve széleskörben elterjedt attitűd Magyarországon. A harmincas évekhez képest a modern szélsőjobboldali pártok a modernizációra reagálva a nyertesek és vesztesek táborát egyaránt megszólítja, lecsippenti a választókat a széleskörű attitűdinális predispozíciót és potenciált kihasználva. A szélsőjobbhoz való vonzódás azon sajátossága, miszerint szíren dalával egyaránt megérintheti a veszteseket és a nyerteseket is, kulcsot ad annak megértéséhez, hogy miért olyan sikeres a szélsőjobb nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, vagy válságok idején. A szélsőjobb, illetve a radikális jobboldali populizmus kettős üzenettel bír: egyrészt nacionalista, rasszista, tekintélyelvű és szociáldarwinista követelésekkel, másrészt baloldali forradalmár populista szólammal lép fel, amelyekre építkezve az új, igazságos rend megteremtését ígéri. A nacionalista-tektélyelvű hívószócsomaggal a mérsékelt jobboldalról, a forradalmi hívószócsomaggal a baloldalról vonzhat magához szavazókat. Ha ezt a kettős követelés-csomagot akár a politikai pártok közötti, akár a nyertes/vesztes törésvonalra vetítjük rá, arra a következtetésre juthatunk, hogy egy szélsőséges jobboldali radikális populista párt egyfajta széles 'osztálykoalíciót' tud létrehozni. Kivételes történelmi pillanatokban, amikor a gazdasági válság és a politikai krízis megsemmisíti a mérsékelt pártok legitimitását, a szélsőjobb nacionalista, tekintélyelvű és szociáldarwinista üzenetei magukhoz vonzhatják a sikeres munkavállalókat, a változások nyerteseit, míg a lázadásra, az új, igazságos rendre, a bűnösök megbüntetésére vonatkozó forradalmi baloldali populista követelése magukhoz vonzhatják a változások veszteseit. Ugyanakkor az egymásnak tartalmilag gyökeresen ellentmondó üzenetek miatt a szélsőjobb sikere tiszavirág életű lehet. Végző soron a változások nyertesei a status quo megerősítését, a változások vesztesei pedig a status quo gyökeres megváltoztatását várják e pártoktól.